

MÉREI GYULA AKADÉMIAI RENDES TAG SZÉKFOGLALÓJA

Mérei Gyula, az MTA rendes tagja 1980. április 17-én tartotta meg székfoglaló előadását. A nyilvános osztályülést Mócsy András levelező tag, az MTA II. Osztályának helyettes elnöke nyitotta meg, és az előadás elhangzása után átnyújtotta az akadémiai tagságot jelképező diplomát, majd avatóbeszédet mondott.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG KÜLKERESKEDELME 1790–1848

MÉREI GYULA

Nyugat-Európának – Svájc és Németország kivételével – elsőként a tőkés gazdálkodás, társadalomszerveződés útjára lépő országai a 16–18. században társadalmuk teljesítőképességének felső határát megközelítő erőfeszítéssel, az egyre izmosabb preindusztriális tőkés gazdálkodás előrehajtó ereje révén már képesekké váltak a tulajdonképpen még a természeti erőforrások közvetlen felhasználásán és átalakításán nyugvó szétszórt, fejletlen, lényegében véve agrártársadalom szintjének meghaladására és hozzáláthattak a magasfokú munkamegosztásra épülő új társadalomszerkezet kialakításához. Ennek a mozgásnak fő hajtóereje a társadalom mindennapos használati tárgyainak tömegméretű termelése és az ezt végző feldolgozó ipar. A döntő lépés megtételének, az agrártársadalmakra jellemző társadalmi viszonyokból való kiszakadásnak mindenképpen *szükséges* történelmi előfeltétele volt mindaz, ami Nyugat-Európában a 16–18. sz. folyamán végbement, ámde *nem volt elégséges* a forradalmi változás küszöbének az átlépéséhez. A szakirodalom ingadozó nézetei szerint 1740 és 1780 között Angliában elkezdődő ipari forradalom és az 1789. évi francia forradalom adta meg a döntő – minőségi változást előidéző – lökést, amely lehetővé tette a küszöb átlépését, a modern tőkés társadalom kialakítását, a gazdaságban a gépi nagyipari termelésre áttérést, és 1800–1840 között az „önfenntartó növekedés” elérését.

Angliában az ipari forradalom komplex folyamata az 1820-as évekre befejeződött. A kontinens államai közül Franciaország, a flamand és vallon Németalföld, Svájc a 19. sz. első évtizedeiben jutott el eddig, míg Németország és a Habsburgok ausztriai, cseh-morva, sziléziai, stájer és részben a szlovéniai örökös tartományai is a 20-as évek kezdetei ellenére csupán a század közepe tájára érkeztek el a minőségi gazdasági-társadalmi változást jelentő fordulóponthoz.

A jelzett folyamat már a 15. sz. végétől, az ipari forradalom idején pedig fokozottabb mértékben és gyorsuló ütemben, mind nagyobb mezőgazdasági termék-, és más eredetű nyersanyag-szükséglettel járt együtt, amelyet az egyes nyugat-európai országok az ipari forradalom időszakában – országonként eltérő időben és termékszerkezettel, történelmi előzményeiktől és földrajzi adottságaiktól is meghatározottan – a 19. sz. közepe felé haladva egyre számosabb termék vonatkozásában saját termelésükből már nem tudtak kielégíteni.

Anglia, amely a 18. században még minden mezőgazdasági termékből, sőt egyes ipari nyersanyagokból is önellátó volt, már a 19. sz. első másfél évtizedében is nagyobb mennyiségű gabonát importált, főként Észak-Kelet-Európából, továbbá az Egyesült Államokból és Kanadából, gyapjút pedig – amíg Napóleon seregei meg nem szállták a félszigetet – Spanyolországból is, amely addig az európai piacon e tekintetben a hegemon szerepét töltötte be. A többi nyugat-európai ország az alapvető élelmiszerek terén a 19. sz. első felében önellátó volt, egyeseknek még tekintélyes exportra is futotta. Mezőgazdasági és más eredetű nyersanyagok terén azonban egyes országok már közülük is importra szorultak.

Anglia gabonaellátásában a 19. sz. második évtizede óta az ún. odesszai gabona játszotta a fő szerepet, amellyel olcsósága miatt mind az észak-amerikai, mind az észak-németországi gabona nehezen tudta állni a versenyt nemcsak Angliában, hanem a kontinensen is. Marseille-ben ekkor az ún. odesszai gabona egytizedébe került a franciaországi-nak.

Sokkal jobb volt a kelet-közép-európai, ezen belül az szászországi, a poroszországi gyapjú helyzete mind az angliai, mind a kontinentális piacokon. Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy elektorális illetve ausztriai gyapjú néven jelentős mennyiségű, különösen az utóbbi elnevezés alatt igen nagy tömegű magyarországi gyapjút is forgalomba hoztak. Az ipari forradalom elterjedésének a juhtenyésztésre és nemesítésre gyakorolt ösztönző hatása és a termelt egyre nagyobb mennyiségű áru elhelyezése az 1830-as évek végéig csaknem zavartalan volt. Addigra azonban az ausztráliai gyapjú olyan helyzetet vívott ki, elsősorban az angliai piacon, mint korábban az odesszai gabona. Az 1840-es években már jelentősen megcsappantak a németországi és más kelet-közép-európai államoknak a gyapjú világpiaci forgalmát, áralakulását meghatározó Angliában és más nyugat-európai államokban is a gyapjú elhelyezési lehetőségei.

Nyugat-Európa tőkés államai piacainak a kelet-közép-európai mezőgazdasági termékekre gyakorolt szívó hatása más áruknál is észlelhető (élő állat, nyersbőr, italok stb.), ám kisebb mértékben és szűkebb hatásrádiusszal mint a gabona, főként pedig a gyapjú esetében. Emiatt tekintünk el más mezőgazdasági termékek nyugat-európai piaci lehetőségeinek a jelzésétől. Kelet-Közép-Európa egyes államai nem mezőgazdasági eredetű

nyersanyagot is szállítottak Nyugat-Európába, ám ez a forgalom jelentőségében szintén elmaradt mezőgazdasági termékexportjuknak volumenétől, értékétől és emiatt ezeknek a felsorolásától is eltekintünk.

A Nyugat- és Kelet-Közép-Európa országai között történelmileg kialakult munkamegosztásban az utóbbiaknak, köztük a Magyar Királyságnak is már a 15. sz. végétől – egészen a mezőgazdaság forradalmi átalakulásáig –, elmaradott munkaerőfelhasználása, kezdetleges technikája és munkaeszközei, még inkább az elavult feudális társadalmi kötelékek miatt – alárendelt, gazdaságilag függő helyzet, a mezőgazdasági termék és más eredetű nyersanyagszállító szerepe jutott. Ámde ez a helyzet ugyanakkor – mindenekelőtt az országonként egymástól jócskán eltérő időben létrehozott, robotra alapozott, nagybirtoküzemek révén –, a világgazdaságba illeszkedést, a tömegmértetű árutermelésre áttérést is jelentette.

A 18. sz. 80-as éveinek két forradalma a nemzetközi kereskedelem ütemének, méreteinek jelentős megnövekedése révén felgyorsította eme régió államainak gazdasági, részben a feudalizmusból a kapitalizmusba tartó társadalmi mozgását is. A régió államai közül a Magyar Királyság, az Erdélyi Nagyfejedelemség, Lengyelország és Oroszország saját belső, spontán társadalmi-gazdasági fejlődése aligha lehetett volna elegendő ahhoz, hogy a nemzetközi kereskedelem külső lökése nélkül megvalósíthassák a tőkés gazdasági-társadalmi viszonyokra való áttérést. Ezeken a területeken a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet – Nyugat-Európában több évszázadon át tartó folyamata – viszonylag rövid idő, csaknem egy század alatt, regionálisan és az egyes államok vonatkozásában is sajátosan, torzultan, befejezetlenül, és akkor ment végbe, amikor Nyugat-Európában már elkezdődött az ipari forradalom, ami sürgetően hatott az ebbe az irányba tartó lépések megtételére.

A 18. sz. második felétől a 19. sz. első felének végéig eltelt évtizedekben Kelet-Németország és a Habsburgok Lajtától nyugatra fekvő örökös tartományai – a jelentősen megnőtt nyugat-európai piaci lehetőségek ösztönzésére – időben és mértékben eltérően ugyan, de a korszerűsödés jegyében folyó agrárátalakulás színtereivé lettek. Kumulatív tényezőként járult hozzá ehhez a német területen és a nyugati örökös tartományokban az ipari forradalom megindulása.

A Magyar Királyságban a 18. sz. második felében kezdett a végéhez közeledni a kései feudalizmusnak a feudális viszonyok megszilárdulásával lefékezett ütemű gazdasági életében – az alföldi mezővárosokat kivéve – lényegében véve a leginkább növényi eredetű feudális terményjáradék úgyszólván kizárólagos forgalmazása által jellemezhető távolsági kereskedelem állapota. Ettől az időtől számítható a robotra alapozott majorsági nagybirtoküzemek kiépítése, majd évtizedek múltával ezeken és a paraszti gazdaságok kis részében is a külső piac megkövetelte tömegmértetű árutermelés igényeinek minél jobb kielégítése érdekében a korszerűsítés felé vezető és immár a feudális gátakat is lazítani kezdő első lépések megtétele. A Magyar Királyság külkereskedelme számára és – ennek az emelőnek a segítségével – a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenete szempontjából, a tőkés fejlődés útjára térőben levő országok közül – földrajzi viszonyaiból következően – döntő fontosságú volt a Habsburgok nyugati örökös tartományainak tőkés ipari fejlődése és ezzel összefüggésben belső piacának, mindenekelőtt élelmiszer- és mező-

gazdasági termék, valamint egyéb eredetű nyersanyag felvevőképességének alakulása. Ezek az örökös tartományok a Magyar Királyságnak a világgpiaci forgalomból való részese-
sedése szempontjából az államjogi kapcsolatokból következően ellentmondásoktól nem mentesen ugyan, ám a jelzett természeti-földrajzi adottságok révén mindezek ellenére is bizonyos fokig hasonló szerepet tölthettek be, mint Anglia egész Észak- és Kelet-Európa nemzetközi kereskedelmében.

A Habsburgok nyugati örökös tartományai és az agrárjellegű Magyar Királyság gazdaságának a természeti körülményekből adódó, egymásét kiegészítő jellege, a magyarországi mezőgazdasági termékeknek a Habsburgok birodalmának határain kívül eső piacokon történő értékesítési nehézségei (főként a nagy távolságok és a szállítási nehézségek, a magas fuvar költségek miatt, különösen a dunai gőzhajózás elterjedéséig), a szultán délről közvetlenül határos birodalmának viszonylag csekély értékű és nem is elsősorban a Magyar Királyság fő kiviteli tömegtermékeit érintő árut felvevő képessége, mind-mind az örökös tartományok piacain kínáló állandó, biztosított elhelyezési lehetőségek kihasználását ajánlották a Magyar Királyságnak. A Habsburgok Lajtától nyugatra fekvő örökös tartományai azonban – lényegében véve fejlődésbeli előnyük, kisebb mértékben és az előbbinek a hatását elmélyítő, súlyosbító körülményként, a bécsi kormány nyújtotta merkantilista, protekcionista, nem egyszer prohibítív gazdaságpolitikai támogatás révén is – az uralkodó gazdaság helyzetébe jutottak és a terms of trade minden előnyét élvezhették.

A nyugati örökös tartományok már a 18–19. sz. fordulójáig nagy lépésekkel haladtak előre a kapitalizmus preindusztriális szakaszában. Az 1820-as évektől 1848-ig pedig az ipari forradalom terén is elérték bizonyos eredményeket. Emiatt mezőgazdasági termék és más eredetű ipari nyersanyag felvevő képességük jelentősen megnőtt.

A Magyar Királyságnak az 1790 és 1815 között eltelt években – inflációtól súlyosbított – időleges háborús konjunktúráról felfűtött gazdasági viszonyai, ezen belül külkereskedelmi forgalmának alakulása a szakirodalomból jól ismert. Erre való tekintettel mellőzhetőnek véljük ezeknek a tényeknek az ismétlését. Ehelyett hasznosabbnak tűnik – túlnyomórészt még fel nem tárt adatok segítségével – az 1815 és 1848 között eltelt évtizedek külkereskedelmének bemutatása legalább a fő vonások jelzésének a szintjén.

A bécsi kongresszus után, megközelítően az 1830-as évek első harmadának a végéig a gazdasági élet országonként változó erősségű hullámozása világgpiaci jelenség volt. A háborús pusztítások emberéletben és anyagi javakban, a pótlás szükségességéből következő fellendülést indukáltak. Egyes államokban a rossz termékek, a sűrűn ismétlődő járványos állapotmegbetegedések gátolták a javulást, ugyanakkor behozatalra ösztönöztek. A gazdasági mozgást élénkítő állami intézkedések, egyes kormányoknak, köztük a bécsinek is, a belső termelést és a kivittelt a mezőgazdaságban ösztönző, az ipart védő gazdaságpolitikai rendszabályai, a gazdasági életnek az 1810-es évek végén és az 1820-as évek első harmadában észlelhető, meglehetősen egyenetlen, egyes áruféleknel különösen erősen hullámozó javulása, nemkülönben az 1825–1827. évi gazdasági válság hatásai, amelyek egyes országok gazdasági életét időben is, súlyukat tekintve is némileg eltérően, nem is mindig a gazdaság azonos területén érintették, a külkereskedelmi forgalomban is

érzékkelhetők voltak. A Szent Szövetség egyes tagjainak háborúi, háborús készülődései az 1820-as években tartósabb, járulékos konjunkturális ösztönzést nem hoztak.

A bécsi kormánynak az 1816. évi második devalvációt követő években sikerült megszilárdítania a valutát, amely – kisebb, viszonylag rövid ideig tartó ingadozásoktól eltekintve –, az 1847–1848. évi gazdasági válságig szilárd maradt. Ebből következően ennek a három évtizednek külkereskedelmi forgalmát vizsgálva már sokkal kevésbé ingoványos talajon mozoghatunk, mint a nagy infláció és a háborúk évtizedében. (Statisztikai felvételek is rendelkezésre állnak, amelyek noha több szempontból is megbízhatatlanok, a fő nagyságrendek és tendenciák jelzésére alkalmasak.)

Eddigi ismereteink szerint csak az 1817 és 1828 között eltelt évekre vonatkozólag áll rendelkezésre olyan hivatalos statisztika, amely a Magyar Királyságnak nem csupán az örökös tartományokkal, hanem a Habsburgok uralma alá nem tartozó országokkal is folytatott külkereskedelmi forgalom adatait is tartalmazza, még hozzá pontosabban, részletesebben és egy évvel még tovább is haladva, mint a nádor rendelkezésére a cs. kir. Általános Udvari Kamara Számvevősege által az 1825–1827. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság munkálatához nyújtandó segítségként elkészített összeállítás.

A Magyar Királyságnak az örökös tartományokkal lebonyolított kivitele 1789-hez viszonyítva az 1819 és 1828 között eltelt tíz év átlagában több mint kétszeresére, behozatala csaknem két és félszeresére növekedett. A tíz év átlagában számított kereken 79 millió ft. C. M. értékű teljes külkereskedelmi forgalom 87,25%-át az örökös tartományokkal bonyolította le és csupán 12,75%-át más országokkal. Az exportarányok még kedvezőbbek az örökös tartományok számára: 91,26% áll szemben a 8,74%-kal. A behozatalból 82,96%-kal részesedtek az örökös tartományok, 17,04%-kal más országok.

Az örökös tartományok közül Alsó-Ausztria dominált a külkereskedelmi forgalomban (az export 61,84%-a irányult oda, az import 51,54%-a származott onnan). Morvaország és Szilézia az Alsó-Ausztriával folytatott kereskedelemnek a kivitel terén alig több mint egyharmadát, a behozatalban alig valamivel több mint a felét érte el (23,01%, ill. 32,47%), míg Stájerország, Illíria és a Magyar Tengerpart az örökös tartományokkal folytatott teljes külkereskedelemből még kisebb arányban (12%, ill. 7%-kal) részesedett. Galícia a teljes kivitelből csupán 4%-kal, a teljes importból 9,6%-kal részesedett, míg a többi örökös tartományé egyik vonatkozásban sem érte el az 1%-ot.

Más országok közül a szultán uralma alatt levő területek játszottak ugyanolyan hegemon szerepet a Magyar Királysággal folytatott kereskedelemben (45,59%, ill. 86,93%), mint Alsó-Ausztria az örökös tartományok között. A többi ország közül csak a Poroszországgal és a Délnémetországgal lebonyolított export haladta meg a teljes kivitel 10%-át (12,12, ill. 11,61%), míg a Magyar Királyság egyéb külföldi területekről származó importjának értéke jóval a teljes érték 5%-a alatt maradt.

Az export túlnyomó részét a gyapjúárak tették, ezeken belül azonban a nyers gyapjú részaránya néhány századrész híján a teljes kivitel értékével volt egyenlő. Alsó-Ausztria volt a legnagyobb vevő (évi átlagban 6–10 millió ft. C. M.). Szorosan a nyomában haladt Morvaország és Osztrák-Szilézia (4–7 millió ft. C. M.), míg Csehországba és Stájerországba az előbbiekének még a tizedrésze sem jutott el (100–400 ezer ft. C. M.).

A kivitelben a második helyen az élőállatexport állt. Itt is Alsó-Ausztria volt a fő vásárló (4–5 millió ft. C. M.). Ez esetben már Morvaország és Szilézia is, nem csupán Stájerország alig egytizedét vette át annak, ami Alsó-Ausztriába került, mert saját termeléséből csaknem teljesen önellátó volt.

Az export értékét nézve a gabona 1819 és 1828 között csupán a harmadik helyre szorult. Alsó-Ausztriától (1–4 millió ft. C. M.) a gabonafelvevőképességben legalább akkora mértékben maradt el Illíria, a többi örökös tartomány pedig még nagyobb arányban, mint az élőállatexport esetében (200–400 ezer ft. C. M., ill. 100–400 ezer ft. C. M.). Különösen szembetűnő az adriai kikötők felé irányuló gabonaszállítmányok viszonylag csekély értéke, amit a magas szállítási költségek, részben pedig – elsősorban Trieszt esetében – az odesszai gabona versenye okoztak.

Évenként 1–2 millió ft. C. M.-et meghaladó értékű ital, főként bor került Alsó-Ausztriába, az évtized folyamán csökkenő tendenciával. Szilárd, ám az alsó-ausztriainak csupán 20–50%-át felvevő piacnak bizonyult Morvaország és Szilézia, 10%-át vette át (évenként 100–200 ezer ft. C. M. között mozgó értékűt) Stájerország. A magas szállítási költségek és a vám következtében mire a magyarországi bor elért rendeltetési helyére, kétszer, háromszor annyiba került, mint a Magyar Királyság vásárain, ami nehezítette exportját. Trieszten át szerémségi szilvapálinka jutott más országokba nagyobb tételekben.

Az állami dohányfelvásárló szerv, az Abaldo működése révén a dohánykivitel túlnyomó része az alsó-ausztriai és a stájerországi dohányfeldolgozó üzemekbe került (évi átlagban 900 ezer és 1 millió ft. C. M. értékben).

Külön figyelmet érdemel az eddig fel nem derített összetételű természeti termék áru kategória, amelyből Alsó-Ausztria évi átlagban 800 ezer és 1 millió ft. C. M. értékűt vett át.

A többi exportáru közül csupán a török birodalomból nagyjából átmenő áruként érkezett fűszer- és gyarmatáru kivitele érte el az évenkénti 900 ezer és 1 millió ft. C. M. közötti értéket. Minden más még számottevő kiviteli áru értéke már csupán 100 ezer és félmillió ft. C. M. között mozgott. Ezek sorában külön érdekességként említhető a durva minőségű gyapjuszövet (takaró, posztó), amelyet rendszeresen szállítottak Galíciába.

Más országok közül a szultán uralma alatt levő területek voltak a legjobb vevők. Leginkább ríkító vörös, sárga, zöld, valamint barna színű durva posztót, ezenkívül takarót, pokrócot szállítottak oda a Magyar Királyságból (közelebb az egymillió, semmint a félmillió ft. C. M. értékhez). Az ide került gyapjuszövetek értéke a más államokba irányuló teljes kivitel értékének 18,67%-át tette. Figyelmet érdemel még az ugyanoda irányuló (és évenként 100 ezer ft. C. M. körüli értékű) bányatermék-export is.

1825-ig Délnémetország és Szászország vett át évi átlagban 100 és 400 ezer ft. C. M. között mozgó értékű gyapjút. Azután – a szászországi gyapjútermelés hatalmas méretűre növekedése óta – erősen hanyatlott a németországi gyapjúkivitel.

Az egykorú sajtó arról tudósít, hogy a statisztikában szereplő államokon kívül a gyapjú közvetlenül eljutott Franciaországba, olykor Németalföldre, Angliába is. Ágytollat szállítottak Svájcba, Franciaországba, Hamburgba, rongyot az olasz államokba.

Az importnak csaknem ugyanolyan hányadát tette az örökös tartományokból származó gyapjú-, pamut-, kender- és lencsözeté, mint amekkora a Magyar Királyság gyapjúáruexportjából a nyers gyapjú részesedése volt. A csekély értékű (3%) selyemszövetimport arról vall, hogy 1819 és 1828 között még aránylag kevés pénz futotta luxuscikkek vásárlására.

A textilárak közül a gyapjuszövetek zömét Morvaország és Szilézia (4–9 millió ft. C. M.), kisebb arányban Alsó-Ausztria, a pamutszövetek túlnyomó részét Alsó-Ausztria szállította, kisebb hányadát Morvaország és Szilézia. A selyemszövet Alsó-Ausztriából érkezett. Finom kender- és lenáru (fél- és egymillió ft. C. M. között mozgó értékben) Morvaországból és Sziléziából, a durva minőségű Galíciából került a magyarországi vásárokra (átlagosan 900 ezer ft. C. M. értékben). Nyers kendert és lent nem is kis értékben (100 és 300 ezer ft. C. M.) Morvaország és Szilézia szállított. Fűszer- és gyarmatáru Alsó-Ausztriából és Triesztből (1–2 millió ft. C. M.) érkezett, míg Fiumén át alig 10%-a az amazok által szállított értékének. Rendszerint 1 millió ft. C. M. körüli értékben importált a Magyar Királyság bányaterméket, túlnyomórészt Alsó-Ausztriából és az onnan jövő értékének fele arányában Stájerországból. Félmilliót meghaladta a Galíciából a Magyar Királyságba hajtott élő állatok értéke. A többi fontosabb importáru (kikészített bőr, szőrme, prém Alsó-Ausztriából, dalmát borok, galíciai gabonapálinka) értéke 100–400 ezer ft. C. M. között mozgott.

A más országból származó behozatal 37%-át a Moldvából, Havasalföldről és a boszniai, szerbiai területekről érkezett élő állat tette, amelynek egy részét tovább hajtották az örökös tartományokba. Finom bőrt, szőrmét, prémet a szultán uralma alatt levő területekről hoztak be és ez a más országból származó teljes behozatal értékének 20,4%-át tette. Évenként 1 és 4 millió ft. C. M. értékű bányatermék is került az országba ugyanonnan.

A kivitel mozgási tendenciáját vizsgálva egy (1827 és 1828 között), a behozatalában két szakasz észlelhető. Ez utóbbi esetében az egyik 1821 és 1823 között, a másik 1825–1826 és 1828 között helyezkedett el.

Az örökös tartományokkal lebonyolított forgalomban a gyapjú, az élő állat, a dohány, a török területre irányuló gyapjuszövet kivitele végig egyenletesen, a bányatermékeké 1825 óta emelkedett. A más országokba irányuló kivitel esetében az italok, a nyers gyapjú, továbbá 1827–1828-ban a háborús események miatt a török területre szállított pamut-, kender- és lencsözetek, 1826-ig a bányatermékek, 1825–1828 között a dohány exportja lefelé tendált.

A piac felvevőképességének lassú növekedését jelezve állandóan emelkedett a legtöbb textiláru és a bányatermékek importja, ellenben hanyatlott az ital behozatala. Végig lefelé tendált a más országból hozott pamut- és pamutáru értéke, szoros összefüggésben az örökös tartományok pamutszövetgyártó iparának fejlődésével.

Az első felfelé tartó időszak időpontja nagyjából megfelel a világpiaci tendenciáknak, a második esetben azonban – egy-egy áru kivételével – az emelkedési periódus a világpiaci hanyatlás idejével esik egybe. Úgy lehet, hogy a recesszió a Magyar Királyságban némi időbeli eltolódással csak 1828-tól kezdődött. Erre lehet következtetni abból a – szinte minden áru esetében észlelhető – jelenségből, amely szerint mind a kivitel, mind a

behozatal 1827-ben éri el a legmagasabb értéket, 1828-ban pedig már áruajtánként változó mértékben ugyan, de lefelé tendál. Ez a piaci irányzat eltart az 1830-as évek első harmadának legnagyobb részében is. További kutatások deríthetik fel majd azt, melyik áru esetében mikor világgiazi, ezen belül pedig mikor regionális tényezők, esetleg időjárás, egészségügyi, vagy politikai körülmények voltak a fellendülés, illetve a visszaesés forrásai.

Ámbár az ipari forradalom a Habsburgok nyugati örökös tartományaiban az 1820-as évek vége felé és az 1830-as évek első felében – az említett hátráltató körülmények ellenére – lassan kezdte éreztetni hatását a Magyar Királysággal folytatott külkereskedelemben is, szoros összefüggésben a közlekedés szintén – és elsőként a hajózásban – meginduló forradalmával, az egymással folytatott kereskedelem igazában az örökös tartományokban az 1830-as évek első felének végétől nekilendülő és 1847-ig tartó gazdasági konjunktúra hatására nőtt meg jelentős mértékben. Két esemény rövid időre megzavarta ugyan a gazdasági életet, de a fellendülés tendenciáját megtörni nem tudta.

Az egyik az 1830-as évek végétől ismét jelentkező és még 1842 első felében is érezhető gazdasági válság volt, amelynek hatása egybeesett az évtized végén fellobbanó ún. keleti válsággal, noha kétségtelen, hogy a gazdasági visszaesés volt az alapvető tényező. Az 1839-ben kezdődő válság 1841-ben csaknem egész Európa gazdaságát megrázta és a Habsburgok valamennyi örökös tartományában is elterjedt. Így a Magyar Királyság sem maradhatott érintetlen. 1842-ben az aratásig rossz volt az üzletmenet és csak készpénzfizetés ellenében lehetett árut vásárolni a nagykereskedőktől.

A másik – csupán az örökös tartományok és a Magyar Királyság egymással folytatott kereskedelmét érintő, igen rövid ideig tartó és gazdasági szempontból nem jelentős hatású – esemény volt a magyarországi védegyeleti mozgalom.

A Magyar Királyság gazdasági viszonyai az 1830-as évek második felétől az 1847–1848. évi gazdasági válságig minden téren és fokozódó mértékben az örökös tartományok, mint uralkodó helyzetben levő, első helyen álló vásárlók gazdasági fellendülésétől, növekvő mezőgazdasági termék és más eredetű nyersanyag felvevőképességétől meghatározottan alakultak. Ugyanakkor az örökös tartományok iparának, elsősorban textil- és vasipari vállalatainak elemi érdekük volt a magyarországi belső piac minél gyorsabb és minél nagyobb méretű tágulása. A bécsi rendőrfőnök egyik 1841-ből származó jelentésében utalt is arra, hogy, ha a Magyar Királyságban – ebben a bécsi ipar számára legfontosabb „tartományban” – bedugulnának az elhelyezési források, az ausztriai gyárosoknak korlátozniok kellene tevékenységüket.

A már a korábbi évtizedekben is észlelhető kettős tendencia így továbbra is érvényesült, természetesen más – a külkereskedelem alakulását még ellentmondásosabbá tevő – külső piaci hatóerőkkel együtt.

A Magyar Királyság 1789 és 1847 között lebonyolított és sokszorosára, kereken 21 millió konvenció értékű forintról 107 millió forintra nőtt külkereskedelmi forgalmát vizsgálva szembeötlük az 1840-es évek kiviteli és behozatali értékeinek jelentős gyarapodása. Míg az 1830-as években a kivitel értéke 1836 és 1839 között emelkedett a legmagasabbra és évi átlagban elérte a 22,5%-ot, 1844 és 1847 között további 13%-kal növekedett. Az import értéke 1831-hez képest 1832 és 1835 között egyharmadával, 1836 és 1839 között több

mint kétharmadával növekedett. Ez a tendencia érvényesült — az 1839 és 1842 között észlelhető és az 1845. évi átmeneti visszaesés ellenére — az 1840-es években is.

A legfontosabb külkereskedelmi partner továbbra is Alsó-Ausztria maradt. Morvaország, Szilézia és a Tengerpart részesedése ellenben alaposan visszaesett. További kutatások hivatottak annak felderítésére, mi volt ennek az oka. A kivitel értékéből Alsó-Ausztria részesedése volt a legjelentősebb. Az 1819—1828. évihez képest jelentősen elmaradt Morvaország, Szilézia, Stájerország, Illíria és Galícia részaránya. A Csehországba irányuló export az 1819—1828. évinek a felénél is kevesebbre csökkent, a Tengerpart felé szállított áruké jelentéktelen méretűre zsugorodott össze. A Stájerországból, Csehországból, Morvaországból, Sziléziából, Galiciából származó import értéke végig emelkedett. Alsó-Ausztriáé híven követte az európai piac ingadozásait. A Tengerparttól jövő behozatal — egy évet kivéve — szintén nőtt.

Az abszolút számokra figyelve kitűnik, hogy pusztán az arányszámokra hagyatkozva torzképet nyernénk. Az export visszaesése Morvaország, Szilézia esetében milliós nagyságrendű, a Tengerpart vonatkozásában meghaladta az évi 350 ezer ft. C. M.-et. Az emelkedés viszont ott, ahol az arányszámok egy országnál tízszeres, három esetben negyvenszeres érték növekedést mutatnak, az abszolút szám egyedül Csehország esetében múlta felül a 100 ezer ft. évi átlagot, a többi esetében még az évi 10 ezer ft. C. M.-et is alig haladta meg.

A termékszerkezetben meglepő, hogy a természeti és a mezőgazdasági termékek kivitele 1841 és 1846 között az 1831—1834. évi átlag alá esett vissza, míg a más eredetű nyersanyagok és ipari segédanyagok kivitele kisebb (9,12%), a félgyártmányoké és késztermékeké jelentős (74,0%) arányban nőtt. A behozatalban a természeti és mezőgazdasági termékek értékének tetemes emelkedése (53,89%) feltűnő. Nem meglepő ugyanez a nyersanyagok és ipari segédanyagok (51,42%), valamint a félgyártmányok és késztermékek importja esetében (113,1%), bár ez utóbbi két esetben — látni fogjuk — nem kis részben más a behozatali érték gyarapodásának a forrása, mint 1819 és 1828 között, vagy a francia háborúk idején.

A legfontosabb kiviteli cikk változatlanul a gyapjú, amelynek elhelyezési lehetőségei az örökös tartományokban az ausztráliai gyapjú versenye ellenére sem csökkentek, sőt a finom egynyiretű, különösen pedig a közepes minőségű kétnyiretű téli és nyári gyapjú esetében javultak. Ez a mozzanat amiatt figyelemre méltó, mert az ausztráliai gyapjú beözönlése, főként az angliai piacra, leszorította az árakat és így nagyobb mennyiség szállításával kellett kiegyenlíteni az árcsökkenést.

A gabonafélék átlagárai az európai átlagárral lépést tartva emelkedtek. Az exportált gabona értékösszegét, amely az 1841—1847 évek átlagában 1831—1840-hez viszonyítva 59,57%-kal emelkedett, a kiszállított mennyiség gyarapodása is növelte. Nem csekély mértékben játszott azonban közre ebben a Morvaországban és Csehországban 1843-ban, 1845—1846-ban pedig az Európa-szerte észlelhető rossz termések árfelhajtó hatása is.

Az élőállat-kivitel értéke az 1819 és 1828 között eltelt tíz év átlagához viszonyítva csaknem kétszeresére emelkedett. Továbbra sem állapítható meg, hogy a jelentős érték-

növekedés mekkora hányada származott az országban tenyésztett állomány kiviteléből és mekkora más országokból jövő és áthajtott állatmennyiségből.

A dohánytermelés az 1819. és 1830. évi becslült átlaghoz képest 1841–1847 között 41,23%-kal nőtt. A kivitel ellenben 1840 és 1847 között évi átlagban csupán 9,85%-kal múlta felül az előző évtizedét. A termelés jelentős gyarapodásához képest csekély exportérték-növekedés egyik magyarázata a dohány árának esése a nemzetközi piacon, amit a virginiai, a német- és olaszországi dohány versenye okozott. A másik ok az volt, hogy még mindig nem vált általánossá a dohány korszerű kezelése. Minősége emiatt gyengébb volt amazokénál és ez az árakban is tükröződött.

Az ország bortermelése és exportja évtizedeken át alig változott. A Zollvereinek a rajnai borokat védő vámjai azonban gyakorlatilag megfosztották a magyarországi – és a változó fogyasztói ízléshez igazodó – könnyű asztali borokat – néhány, a Zollvereinen kívül maradt délnémet államot kivéve – németországi piacuktól, közvetve pedig nehezítették más, korábbi európai elhelyezési lehetőségeit is.

A hagyományos mezőgazdasági termékkivitelnél nagyobb figyelmet érdemel – nem elsősorban értékének nagysága, mint inkább az áru fajtája miatt – a nyers- és félkészvas-kivitel – annak jeleként –, hogy a Magyar Királyság vasipara különösen az 1830-as évek utolsó harmada óta erőteljesen fejlődött, bár egyelőre még csak nyers- és törtvasból, továbbá durva, friss és nyújtott vasból volt képes jelentősebb exportra. (Nyers- és törtvasból 1846-ban félmilliót megközelítő, durva, friss és nyújtott vasból félmilliót meghaladó értékben.)

A közvetlen fogyasztási célokat szolgáló készáruimport szerkezete magasabb értékkel, mint 1818 és 1829 között, de azonos maradt. A vas- és acélárak választéka ellenben 1841 és 1846 között bővült elsősorban annak jeleként, hogy az élesedő világpiacon konkurrenciára és a mezőgazdasági termékek fő átvevőjének, az örökös tartományoknak növekvő mennyiségi és minőségi igényei kikényszerítették a mezőgazdasági termelés korszerűsítésének irányába fordulást, a belső piac lassú növekedése pedig az előrelépést a tőkés preindusztriális termelési szektorban is. Mindezek együttevén az infrastruktúra, ezen belül is elsősorban a közlekedés, ezen kívül, ha kisebb mértékben is – a szerszám- és eszközgyártás, valamint a – mezőgazdasági profilú – gépipar fejlesztését követelték meg. A vas- és acélárak behozatalának növekedése, választékának bővülése ennek az igénynek a kifejezője. 1846-ban a vas- és acéltermékimportban olyan áruk is szerepeltek (vasúti sín, gép, gépalkatrész), amelyekről az 1841. évi statisztika még nem adott számot. Más, finomabb vasárak esetében, amelyekből már 1841-ben is eléggé jelentős volt az import értéke, további növekedés észlelhető. Mindez arról vall, hogy a Magyar Királyság gazdasági élete, ezen belül is ipara csak az 1840-es években, akkor is 1843 után tudott valóban gyorsuló lépésekkel haladni a modern tőkés gazdaságtól és társadalomtól elválasztó küszöb felé.

A Magyar Királyság külkereskedelmi mérlege az örökös tartományokkal évtizedeken át aktív volt. Az export és import értékkülönbsége az 1830-as évek második fele óta csökkent. Egyes adatok szerint 1846–1847-re azonban már passzívra fordult.

A külkereskedelmi mérleg hiánya önmagában véve még nem negatív jelenség, ha fő forrása a termelő beruházást szolgáló import. A vasárak szerkezetének változása, a nyersanyagok, és ipari segédanyagok, továbbá félglyártmányok behozatalának az

1831–1842. évi átlagához mérve 1841 és 1846 között észlelhető 45,4%-os gyarapodása megerősíti azt a nézetet, amely szerint a külkereskedelem passzívra fordulása ez esetben még akkor sem egyértelműen hátrányos, ha tekintetbe vesszük a közvetlen fogyasztást szolgáló és magas értékű késztermékek jelentős részesedését a teljes import értékéből.

Aligha vitatható, hogy a Magyar Királyság mezőgazdasága adott állapotában számos esetben már nem volt képes maximálisan élni a piac kínálta lehetőségekkel. A Magyar Királyság gazdasága és társadalma az 1840-es években eljutott addig a pontig, amelyen túl már elviselhetetlenné vált a létező gazdasági és társadalmi rend. Mindkét területen megindult a változás. A gazdaságban, addig is, amíg a politika nem teremtette meg a döntő minőségi fordulatot, az adott szűkös lehetőségek határain belül láttak hozzá az új rend elemeinek a létrehozásához. Ez tükröződött bizonyos hányad erejéig a passzív külkereskedelmi szaldóban.

A Magyar Királyság teljes külkereskedelmi forgalma az örökös tartományokkal 1831 és 1842 között 22%-kal, a Habsburgok örökös tartományainak a külfölddel lebonyolított külkereskedelme ugyanebben az időszakban 48%-kal növekedett. Ez a Magyar Királyság gazdasági gyengesége mellett érvel, noha az örökös tartományok külkereskedelmi forgalmi értékének a növekedési arányait és abszolút számait egybevetve a Zollvereinbe tömörült német államok vagy Franciaország azonos adataival, a Habsburg örökös tartományok külkereskedelmi forgalmának növekedési arányai eltörpülnek az említettekéi mellett.

A Magyar Királyság teljes külkereskedelmi forgalma 1839 és 1842 között évi átlagban 91 850 000 ft. C. M. volt. Kevesebb, mint Trieszt tengeren át lebonyolított évi átlagos külkereskedelmi forgalma és az egyharmada sem annak, amit Cseh- és Morvaország bonyolított le a Habsburg uralom alatt levő többi területtel (a Magyar Királyságot és az Erdélyi Nagyfejedelemséget is beleértve). 1840 és 1847 között a Magyar Királyság külkereskedelmi forgalma évi átlagban már elérte a 107 383 655 ft. C. M.-et, ámde az arányok – bár egyes örökös tartományok vonatkozásában – mint erre már utalás történt – változtak –, összességükben véve az örökös tartományok és az említett európai államok külkereskedelméhez viszonyítva lényegesen nem javultak. Az 1789 és 1846 között elért, 400%-ot felülmúló növekedés azonban még így is tiszteletreméltó előrelépést jelez az elmaradottság csökkentésének útján.